

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА РЕЛІГІЄЗНАВСТВА

До 180-річчя Київського університету
До 55-річчя кафедри релігієзнавства

В. І. Лубський, Є. А. Харьковщенко,
М. В. Лубська, Т. Г. Горбаченко

ЦЕРКОВНЕ (КАНОНІЧНЕ) ПРАВО

ПІДРУЧНИК

*За редакцією
доктора філософських наук, професора
М. В. Лубської*

«Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2014

УДК 348(075.8)

ББК 86.2я73

Л 82

Рецензенти:

М. М. Стадник, доктор філософських наук, професор;

І. М. Ломачинська, доктор філософських наук, професор;

І. В. Богдановський, доктор філософських наук, доцент.

Автори-укладачі:

Лубський В. І. – доктор філософських наук, професор;

Харьковщенко Є. А. – доктор філософських наук, професор;

Лубська М. В. – доктор філософських наук, професор;

Горбаченко Т. Г. – доктор філософських наук, професор.

Церковне (канонічне) право [Текст]: Підручник. / В. І. Лубський,
Л 82 Є. А. Харьковщенко, М. В. Лубська, Т. Г. Горбаченко. – К.: «Центр
учбової літератури», 2014. – 640 с.

ISBN 978-611-01-0640-5

У підручнику досліджуються особливості предмету церковного (канонічного) права, його місце в системі гуманітарного знання; ґрунтовні положення церковно-канонічного права; основні поняття; основні структурно-правові елементи цього права, їх можливості; сутність і значення церковно-канонічного права в духовно-культурному житті суспільства і особистості.

Завдання підручника – сприяти вивченню основних питань теорії та практики церковного (канонічного) права як гуманітарної науки, що досліджує канонічне право, як звід норм, правил діючих в області еkleзіологічних і світських взаємостосунків усередині держави, яке проявляє себе через сукупність етичних, суспільних цінностей, а саме: справедливість, порядок, любов, моральність, правдивість, вірність, надійність, віру й висвітлити формування феномена «церковно-канонічне право» який постає як поступовий процес інтегрування традиційних релігійно-теологічних знань, екзистенційних правових та соціальних надбань і рефлексії над здобуттям практичного досвіду формування особистості навколо аксіологічної системи канонічного права.

УДК 348(075.8)

ББК 86.2я73

ISBN 978-611-01-0640-5

© Лубський В. І., Харьковщенко Є. А.,
Лубська М. В., Горбаченко Т. Г., 2014.

*Доктору філософських наук,
професору,
мудрому педагогу,
визначному вченому,
блискучому лекторові,
толерантному керівникові й наставникові,
людині щирій, добрій, чистій
Зоці Володимирі Панасовичу
присвячується*

ЗМІСТ

ВСТУП	10
ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА	13
РОЗДІЛ 1. ПРЕДМЕТ «ЦЕРКОВНЕ (КАНОНІЧНЕ) ПРАВО»	13
1.1. Канонічне право як наука церковного законодавства	13
1.2. Канонічне право (каноністика) як гуманітарна наука	14
1.3. Основні етапи формування каноністики.	15
1.4. Канон Писання	23
1.5. Об'єкт, предмет канонічного права. Екклезіологічна й юридична складові системи канонічного права, їх загальна характеристика	28
1.6. Понятійно-категоріальний апарат канонічного права	32
1.7. Академічна форма канонічного права: методи, принципи, основні ознаки, характерні риси та особливості норм канонічного права	33
1.8. Мета і завдання курсу «Церковне (канонічне) право»	37
Реферати	39
Питання. Завдання.	39
Тести	40
Рекомендована література	41
РОЗДІЛ 2. ЦЕРКОВНЕ (КАНОНІЧНЕ) ПРАВО ЯК СОЦІАЛЬНИЙ І ДУХОВНО-ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН.	43
2.1. Особливості релігійно-правової системи в християнстві	43
2.2. Громади або збори людей, що вірять в Ісуса Христа	44
2.3. Церква як важливий інституційний чинник соціальної структури суспільства	48
2.4. Правовий захист церковного спілкування.	52
2.5. Сутність біблійного дихотомійно-завітного канонічного законодавства	60
2.6. Християнська релігія як основа канонічного (церковного) права	75
2.7. Психологічні, гносеологічні, онтологічні, соціокультурні передумови виникнення канонічного права	78
2.8. Релігійно-теологічне обґрунтування канонічного права.	80
Реферати:	89
Питання. Завдання.	90
Тести	91
Рекомендована література:	93
РОЗДІЛ 3. ВИНИКНЕННЯ ЗАХІДНОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ В УНІВЕРСИТЕТАХ.	94
3.1. Виникнення західної юридичної науки в Європейських університетах.	94
3.2. Методологічні характеристики науки права	99
3.3. Соціологічні критерії науки права	101

3.4. Джерела західної традиції права в папській революції	102
3.5. Диктат Папи.	106
3.6. Революційний характер Папської революції	108
3.7. Виникнення держави нового часу	112
3.8. Виникнення систем права Нового часу	113
Реферати	115
Питання. Завдання.	115
Тести	117
Рекомендована література:	118

РОЗДІЛ 4. УСТРІЙ ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ ТА ЇХ ПРАВОВИЙ СТАТУС. СХІДНЕ КАТОЛИЦЬКЕ КАНОНІЧНЕ ПРАВО	119
4.1. Адміністративно-територіальний поділ церкви.	119
4.1.1. Історія виникнення парафій, організація та види діяльності парафіяль- них установ	121
4.1.2. Правовий статут парафій та парафіяльних установ	127
4.1.3. Церковно-адміністративний благочинний округ	132
4.1.4. Єпархіальний устрій Православної церкви	136
4.1.5. Правовий статус єпархіальної ради	148
4.1.6. Ієрархічна структура Православної християнської церкви	149
4.1.7. Особливості правового становища монастирів та чернецтва.	152
4.1.8. Автокефальна Православна церква: суть, устрій та правовий статус	161
4.1.9. Структура помісної церкви: митрополитська, патріарша, синодальна	163
4.1.10. Патріарший устрій помісної церкви	168
4.1.11. Синодальний устрій помісної церкви.	173
4.1.12. Устрій та правове становище Православної помісної церкв (на при- кладі устрою Руської помісної церкви)	176
4.1.13. Синодальний устрій Російської церкви	181
4.1.14. Структура Синоду	183
4.2. Устрій та правове становище Католицької (римо-католицької) церкви.	197
4.2.1. Римський Понтифік	198
4.2.2. Колегія Єпископів як суб'єкт верховної влади вселенської церкви	200
4.2.3. Структура, повноваження та правовий статус Синоду єпископів	201
4.2.4. Колегія Кардиналів Римської Церкви	203
4.2.5. Організація, структура, повноваження та правовий статус Римської Курії	205
4.2.6. Суди	211
4.2.7. Понтифікальна рада	212
4.2.8. Понтифікальні Комісії і Комітети	216
4.2.9. Окремі церкви (Помісна, місцева) (устрій, організація, управління та правовий статус)	218
4.2.10. Єпископи.	220
4.2.11. Об'єднання окремих (помісних) церков у провінції і регіони та їх пра- ва канонічної юридичної особи	223
4.2.12. Внутрішній устрій, структура, управління окремих (помісних) церков, їх канонічно-правовий статус	225
4.2.13. Парафія, окружні вікаріати, організація та управління.	228
4.3. Східне католицьке канонічне право	231
4.3.1. Східне католицьке християнство	231

4.3.2. Східні некаатолицькі церкви	240
4.3.3. Східне християнство і канонічне право	246
4.3.4. Канонічне право — священна дисципліна	251
4.3.5. Кодекс канонів східних церков (ККСЦ)	254
4.3.6. Вступні канони	266
4.3.7. Загальні норми	269
Реферати	274
Питання. Завдання.	275
Тести	276
Рекомендована література:	278
РОЗДІЛ 5. ЗАКОНДАВЧА ЦЕРКОВНА ВЛАДА	280
5.1. Види церковної влада	280
5.2. Місіонерство	283
5.3. Духовна цензура	284
5.4. Влада священнодіяства	285
5.5. Храм та іконописання	286
5.6. Церковний календар	287
5.7. Застосування церковних законів і їх обовязкова сила	289
Реферати	291
Питання. Завдання.	292
Тести	292
Рекомендована література:	293
РОЗДІЛ 6. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН	294
6.1. Державно-церковні відносини в період Реформації	294
6.2. Особливості реформації в Західній Європі та лютеранство	294
6.3. Держава, церква, право у період Реформації	296
6.4. Релігійно-догматичні особливості протестантизму	298
6.5. Свобода совісті як складова процесу державно-церковних відносин	302
6.6. Ставлення незалежної України до релігії і Церкви.	305
6.7. Місце і роль релігії та Церкви в конституційно-правових актах, що діяли в Україні до здобуття нею незалежності	308
6.8. Відновлення конституційних засад регулювання державно-церковних і міжконфесійних відносин в Україні	314
Реферати	321
Питання. Завдання.	322
Тести	323
Рекомендована література	324
ОСОБЛИВА ЧАСТИНА	326
РОЗДІЛ 7. КОНСТИТУЦІЙНІ ЕЛЕМЕНТИ КАНОНІЧНОГО ПРАВА	326
7.1. Систематизація еkleзіологічних законів	326
7.2. Відношення канонічного права до римського права	329
7.3. Конституційні підвалини системи канонічного права	330

7.4. Корпоративне право як конституційне право церкви	335
7.5. Обмеження на церковну юрисдикцію	339
Реферати	341
Питання. Завдання	341
Тести	342
Рекомендована література:	343
РОЗДІЛ 8. СТРУКТУРНО-ПРАВОВІ ЕЛЕМЕНТИ СИСТЕМИ КАНОНІЧНОГО ПРАВА	345
8.1. Загальні еклезіологічні норми канонічного права.	345
8.2. Адміністративні акти, давність і обчислення часу).	350
8.3. Принципи східного некатолицького канонічного права	355
8.4. Нова система канонічного права	364
8.5. Канонічне спадкоємне право	365
8.6. Канонічне договірне право	374
8.7. Систематичний характер канонічного права	380
Реферати	381
Питання. Завдання	381
Тести	382
Рекомендована література:	383
РОЗДІЛ 9. КАНОНІЧНЕ ПРАВО ВЛАСНОСТІ	385
9.1. Право Церкви на власність	385
9.2. Канонічне право власності	391
9.3. Церковне управління, нагляд і розпорядження церковним майном	396
9.4. Майнові права церкви	397
9.5. Утримання духовенства	400
9.6. Розпорядження церковним майном	401
9.7. Церковне майнове право	401
Реферати	404
Питання. Завдання	404
Тести	405
Рекомендована література:	406
РОЗДІЛ 10. ПРАВОВИЙ ХАРАКТЕР ТАЇНСТВ У КАНОНІЧНОМУ ПРАВІ	407
10.1. Поняття таїнства в канонічному праві	407
10.2. Вчення Другого Ватиканського собору про таїнства і його сприйняття в Кодексі канонічного права	407
10.3. Внутрішній правовий характер таїнств і вступні канони розділу Кодексу канонічного права	409
10.4. Євхаристія в вченні Другого Ватиканського собору	411
10.5. Норми Кодексу, що відносяться до Євхаристії	414
10.6. Приватні питання	417
Реферати	429
Питання. Завдання	430
Тести	430
Рекомендована література:	431

РОЗДІЛ 11. ЦЕРКОВНЕ ШЛЮБНО-СІМЕЙНЕ ПРАВО	433
11.1. Поняття шлюбу і його мета	433
11.2. Сутність шлюбу і його мета	435
11.3. Шлюбне законодавство	442
11.4. Таємниця укладення шлюбу	443
11.5. Вимоги, що випереджають укладення шлюбу, і перешкоди до шлюбу	447
11.6. Форма укладання шлюбу в сучасному католицькому канонічному праві	458
11.7. Змішані шлюби	465
11.8. Загальні принципи розлучення в західній католицькій церкві.	470
11.9. Реєстрація вінчання, що відбулося	473
11.10. Шлюбні процеси в католицькому канонічному праві	474
Реферати	477
Питання. Завдання.	477
Тести	478
Рекомендована література:	479
 РОЗДІЛ 12. КАНОНІЧНЕ КАРНЕ ПРАВО. КАНОНІЧНЕ-ЦЕРКОВНЕ СУДОЧИНСТВО	 480
12.1. Канонічне карне право	480
12.2. Кари за окремі злочини.	483
12.3. Процедура при накладанні кар	483
12.4. Канонічне-церковне судочинство	484
12.5. Церковні покарання.	488
12.6. Канонічне судочинство взагалі	490
12.7. Особливості загального канонічного судочинства	498
Реферати	505
Питання. Завдання.	506
Тести.	506
Рекомендована література:	507
 СПЕЦІАЛЬНА ЧАСТИНА	 509
 РОЗДІЛ 13. МУСУЛЬМАНСЬКЕ ПРАВО ЯК РЕЛІГІЙНИЙ І ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН	 509
13.1. Поняття «мусульманське право» та його співвідношення з шаріатом і фікхом	509
13.2. Джерела мусульманського права	522
13.3. Взаємозв'язок правових концепцій в ісламі	537
13.4. Ісламські релігійно-правові школи (мазхаби)	563
13.4.1. Ранні релігійно-правові школи	563
13.4.2. Ханафітський і малікітський мазхаби	580
13.4.3. Шафіїтський і ханбалітський мазхаби	592
13.4.4. Шіїтські мазхаби	599
Рекомендована література	608
 СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ	 632

В умовах розбудови державності України виникає ряд проблем, що мають суто специфічний характер. Актуальність тематики підручника «Церковне (канонічне) право» обумовлена складністю процесів, які відбуваються у сучасному світі, кризою духовності й моральності, уніфікацією й стандартизацією мислення, знищенням вікових традицій, що історично були пов'язані з релігією, релігійним світоглядом, релігійною картиною світу. Намагаючись перебороти духовну кризу, правова, філософська, релігієзнавча й культурологічна думка у ХХІ ст. все більше звертається до проблеми духовних цінностей права, релігії.

Канонічне право, виступаючи духовною аналітикою сьогодення, не може ігнорувати духовний досвід права, релігії, політики, їх діалектику вічного й сьогоденного. Тут необхідним є й аналіз правового та релігійного мислення, яке у канонічному праві виявляє свою методологічну значущість.

Звернення авторів підручника «Церковне (канонічне) право» до розгляду духовних цінностей права, релігії зумовлене потребою вироблення нової парадигми пояснення сутності людини, її місця та ролі в суспільстві, мотивів поведінки людини в сучасному світі, де одним із значущих чинників є релігійний. Ця проблема актуалізується особливо сьогодні, коли саме нестабільність власного існування, кризовість, межовість власного буття спонукає багатьох шукати ті сфери, в яких людина могла б відчути себе впевненою і захищеною, здобути впевненість у вірності відстоюваної нею позиції, у виключності й істинності саме того шляху, який обраний нею.

Правова культура стає все більш актуальною для сучасної України, що можна пояснити, з одного боку, природою права, а з іншого — особливостями його теперішнього стану в нашій країні. Адже внутрішня логіка права як універсальної системи, що охоплює як охоплює усі шари життя, як одну із складових передбачає звернення до канонічного права. З іншого боку, крім власне правового й релігійного відродження, у житті людей потребують вирішення і мирські проблеми соціально-економічного, політичного, національно-культурного характеру. Адже саме мирські взаємовідносини зумовили становлення канонічної юриспруденції та її подальшу еволюцію.

Канонічне право мало глибокий вплив на історію розвитку держави та права цілої низки країн Заходу і Сходу. Обсяг його дії як юридичного феномену, і нині залишається досить широким, що пояснюється тісними зв'язками канонічного права з християнством як релігійною системою, що й досі формує моральні цінності та світогляд найширших прошарків населення в цих країнах. З усіх світових релігій християнство, найбільш близько пов'язаний з державою та правом. Єднальною ланкою тут виступають канонічне право та християнська правова ідеологія. Підкреслюючи державний характер християнства, канонічне право завжди стояло в центрі його

вчення і сприймалося не тільки як система норм, але як досконала політико-правова доктрина. Правова і релігійна системи, як й інші частини надбудови, володіють відносною самостійністю щодо суспільного буття. Вона полягає в тому, що кожна з цих систем розвивається за своїми власними законами, що діють у межах загальної і конкретної залежності від матеріального життя суспільства, у зворотному впливі права й релігії на нього та на інші елементи надбудови. Відносна самостійність релігії більша, ніж у права, бо вона стоїть значно далі від економіки, займаючи разом із філософією найвищі «поверхи» надбудови.

Тому релігія в зв'язку зі своєю відносною самостійністю, порівняно з іншими надбудовними системами, є найбільш консервативною, стійкою частиною надбудови. Право і релігія мають відносну самостійність щодо базису і в силу цього мають на нього зворотній вплив. Характер й інтенсивність цього впливу неоднакові у різних суспільно-економічних формаціях і залежать від ролі, яку відіграє в соціальному житті юридична і релігійна надбудова на тому чи іншому етапі історичного розвитку.

Право безпосередньо впливає на умови і процес виробництва, розподіл і обмін матеріальними благами, закріплює своїми нормами економічні відносини, вигідні пануючим класам. Юридичні норми не лише закріплюють суспільні відносини, що склалися, але й можуть активно впливати на їх розвиток, сприяти перетворенню старих, появи нових відносин, надаючи останнім загальнообов'язковий характер. Право може здійснювати і негативний вплив на розвиток економіки. В умовах, коли суспільний лад відживає себе, юридичні норми, що захищають старі економічні відносини, гальмують розвиток виробничих сил. Після зміни суспільної формації правові норми неминуче замінюються новими.

Зворотний вплив права на виробничі відносини, що існують незалежно від волі й свідомості людей, здійснюється за допомогою регулювання правовими нормами поведінки учасників суспільного виробництва. Що стосується зворотного впливу релігії на економічний базис, то він менш значний. Право і релігія у різній мірі відчують на собі вплив політики, яка найбільш прямо й глибоко відображає економічні відносини, є концентрованим виразом економіки.

Із всіх надбудованих підсистем політика найтісніше пов'язана з правом. Право виникає на основі правових відносин, захищає уклад певної системи виробництва і соціальних відносин, політичну організацію суспільства. У сучасних державах політична вимога є по суті вимогою правовою.

Політика має найбільший вплив на релігію порівняно з іншими підсистемами надбудови. Вона надає релігії певне політичне спрямування, допомагає певним соціальним прошаркам використати релігію для захисту своїх інтересів. Характер взаємовпливу політики і релігії залежить від багатьох факторів, у тому числі від впливу на маси релігійної ідеології, від тієї ролі, яку відіграють у суспільному житті конфесійні організації, від їх економічного становища, обсягу їх політичних прав, від форми державно-церковних відносин і докорінно змінюється у процесі соціального розвитку. Політичні погляди суттєво впливають на релігійну ідеологію, в основному визначають зміст правосвідомості і правових норм. Політика впливає на релігійну й правову систему і через їхні організації.

Канонічне право від самого початку стало важливою складовою християнської релігії, як внутрішня структура церковної спільноти і науки, що володіє власною епістемологією і методологією визначається, а значить, і пояснюється на підставі трьох головних елементів конституції Церкви: слова, таїнства і харизми. Отці Другого Ватиканського собору не сумнівалися в тому, що в сукупності теологічних досліджень каноністиці належить вельми важливе місце. Вони прямо стверджують, що при викладі канонічного права слід мати на увазі таїнство Церкви, згідно догматичній еkleзіологічній конституції *De Ecclesia*, виданої справжнім Собором. Канонічне право увібрало в себе багато елементів попередніх правових культур Заходу і Сходу. Всі ці джерела вплинули на становлення канонічного права, символізуючи тим самим зв'язок східної і західної цивілізацій.